

Arnošt Valenta jediný nepřežil

Jedním z hlavních organizátorů útěku ze Saganu byl Čechoslovák Arnošt Valenta. „Ještě se zde osprchuji a zítra budu ve vlaku na cestě do Švédska jako pan stavitel Müller,“ svěřoval se 23. března 1944 spoluzajatci Karlu Trojáčkovi v táborové koupelně. Nemohl tušit, že bude nakonec jediným čs. letcem, který během druhé světové války německé zajetí nepřežije.

Rodák z malé podhorské vesnice Svěbohov v tehdejším okresu Zábřeh zamýšlel po maturitě (1933) studovat filozofii. Obtížná finanční situace rodiny však rozhodla jinak (otec padl v I. světové válce, matka se třemi dětmi se znovu provdala za domkáře). Arnošt šel dobrovolně k odvodu a chtěl se stát letcem.

Dokázal obstarat i fotoaparát

Trvalo však několik let, než se tento muž všestranných zájmů mohl po mnoha peripetiích stát v létě 1940 v Anglii radiotelegrafistou u 311. čs. bombardovací peruti. Valenta se nevrátil ze svého šestého operačního letu 6. února 1941. Po úspěšném bombardování doků v Boulogne ztratila při návratu osádka jeho wellingtonu orientaci a kvůli nedostatku paliva nouzově přistála – ovšem na německém polním letišti u města Flers v okupované Francii. Šestice Čechoslováků byla zajata a po výsleších dopravena do průchozího zajateckého tábora. Valenta byl po čase přemístěn do Stalag Luft III.

„Zpočátku byl zoufalý,“ vzpomínal po válce Trojáček. „Měl v plánu, že po skončení první operační túry půjde do pilotního výcviku. Hrome, měl jsem šílený nápad napsat Göringovi, aby nás vyměnil za německé zajatce v Anglii. Vždyť je to škoda, nechat nás tu odpočívat,“ řekl mi jednou.“

S osudem válečného zajatce se Valenta nikdy nesmířil a za několik týdnů se velice aktivně zapojil do práce útekového výboru. Protože uměl výborně anglicky i německy (a měl také určité zkušenosti ze zpravodajské práce), stal se exponentem pro styk s Němci a pro získávání důležitých zpráv z velitelství tábora.

Jako člověk mimořádných organizátorských schopností dostal na starost zpravodajskou službu, korumpování německých strážných (zpravidla cigaretami, kávou a čokoládou) a získávání předloh úředních dokumentů, propustek, průkazů, dovolenek, jízdních řádů, razítek atd. Obstarával ale i zdánlivě drobné maličkosti, jako byly části vhodného civilního oblečení nebo německé peníze. Dokázal pro útekový výbor získat i něco tak nepředstavitelného, jako byl fotoaparát s papíry, vývojkou a ustalovačem (i proto vznikly a zachovaly se unikátní snímky zajatců ze saganského tábora).

Osudná Marshallova francouzština

Jako jeden z nejzasloužilejších členů útekového výboru prchal Valenta ústím tunelu Harry v první nebo v druhé dvojici – partnerem mu byl Johnny Marshall (zajatec od 12. ledna 1941). Měli výborné doklady, podle nichž „byli na důležité služební cestě do Gdaňska“. Šťastně se dostali na saganské nádraží, ale než se ve tmě zorientovali, „jejich“ vlak ujel. Cesta dalším byla spojena s riskantním přisedáním. Navíc situaci komplikoval vyhlášený letecký poplach. Rozhodli se tudíž k cestě pěšky do protektorátu, kde mohli díky Valentovým znalostem najít pomoc.

Chtěli jít přes pole, ale sníh a bahno je donutily vrátit se na silnici. Ve dne se ukryli v lese a pokračovali až po setmění 26. března. Když prošli polskou vesničkou Wegliniec, najednou se proti nim vynořili tři muži s namířenými puškami. Duchapřítomný Valenta se je snažil oklamat svou němčinou, ale Marshall ji ovládal chabě a vydával se proto za francouzského dělníka. Měl mimořádnou smůlu – jeden z Němců uměl francouzsky lépe než on.

Oba uprchlíci byli dopraveni do místního vězení a druhý den přepraveni do policejní věznice ve Zhořelci. Tam se postupně objevilo i dalších 34 dopadených letců. Zatímco Marshall se na listině mužů určených k fyzické likvidaci neocitl (byl vrácen do tábora, válku přežil a svědčil posléze v hamburském procesu), Valenta byl společně s devíti dalšími chycenými důstojníky odvezen gestapem 31. března 1944 směrem k Saganu. Tam však již nikdy nedojeli. Jak vyšlo při poválečném vyšetřování najevo, všichni byli téhož dne zavražděni komandem vatislavského gestapa.

Foto popis| Krátce před útekem ze Saganu. Zleva Ivo Tonder, Arnošt Valenta a Jiří Maňák (který se mezi 220 vybraných nedostal).

Útěk tunelem Harry na svobodu

Před 65 lety se uskutečnil největší útěk spojeneckých letců z německého zajateckého tábora za druhé světové války. V noci na sobotu 25. března 1944 ze Stalag Luft III uprchlo 76 zajatců. Kvůli brzkému odhalení však byla většina brzy dopadena a 50 z nich – navzdory Ženevským konvencím – Němci zastřelili. Pouze třem se podařilo dostat zpět do Velké Británie.

Zajatecký tábor Stalag Luft III byl zřízen v roce 1942 poblíž hornoslezského městečka Sagan (Žiagar) a časem v něm bylo umístěno až deset tisíc mužů. Nevynikal pohodlím, ale bylo tam možno v relativním klidu válku přežít. Přesto zajatí letci neustále mysleli na možnost útěku, aby mohli znovu bojovat proti nepříteli. Dalším motivem byla snaha dostat se z naprosto nečinnorodého prostředí.

„Tučňáci“ v akci

Ještě v roce 1942 vznikl tajný výbor pro útky, v jehož čele stál od konce roku jihoafrický major RAF Roger Bushell (sestřelený v roce 1940 nad Dunkerque). Výbor kolem sebe soustředil odhodlaný tým padělatelů, důlních inženýrů, razičů, krejčích a dalších odborníků. V dubnu 1943 započalo asi 600 mužů (z tehdejších necelých dvou tisícovek zajatců) uskutečňovat ambiciózní plán: začali tajně hloubit hned tři podzemní tunely s krycími jmény Dick, Tom a Harry. Cílem bylo umožnit útěk do té doby neslýchanému počtu 250 zajatců.

Vše bylo důkladně promyšleno do nejmenších podrobností. Vybraní důstojníci měli na starosti jednotlivé úkoly – od tunelářských prací, přes šití civilních obleků a zhotovování falešných průkazů, až po náročnou distribuci desítek tun vydolované zeminy po táboře.

Jeden metr vyhloubeného tunelu představoval asi tunu písku, kterou bylo třeba „uklidit“. Nejvíce ho dokázali po táboře roznosit tzv. tučňáci. Tak se říkalo chlapům se speciálními pytlíky pod nohavicemi, jež byly ušity z plátěných spodků a na konci zatažené šňůrkou, která se ovládala v kapsách kalhot. Povolováním šňůrek při chůzi po táboře vyprazdňovali „tučňáci“ obsah pískových pytlíků a nohama vše nenápadně zametali.

Vlakaři a bačkoráři

Protože Němci instalovali v táboře seismografy, musely být tunely vedeny v daleko větší hloubce než předtím. Přes veškerou opatrnost byl v září 1943 objeven tunel Tom, z něhož bylo v té době prokopáno přes sedmdesát metrů. Zbylé dva zajatci ihned zamaskovali a práce obnovili až v polovině ledna 1944. Úsilí se soustředilo na dokončení tunelu Harry. Vykopáný písek už nemohli po táboře roznášet „tučňáci“ – na sněhu bylo všechno vidět – a tak se přemísťoval do tunelu Dick.

Harry vedl 8,5 metru pod zemí a měřil zhruba 105 metrů. Muselo se kopat pod dvojím ostnatým drátem a budovou vězení, překonat cestu vedoucí podél vnější strany tábora, krátké volné prostranství a pak teprve přišel les, kde měl tunel podle propočtů vyústit. Po osmi měsících perné práce byl dokončen 14. března 1944. Výbor rozhodl, že útěku se může vzhledem ke kapacitě tunelu zúčastnit 200 zajatců a za nejvhodnější termín byla určena noc z 24. na 25. března. Sedmdesát míst bylo vybráno „automaticky“ pro ty nejzasloužilější, o zbývajících 130 se losovalo. Na poslední chvíli schválil Bushell ještě dalších 20 zaslužitých zajatců, na které se nedostalo při losování.

Prvních 70 zajatců (včetně tří českých letců Arnošta Valenty, Iva Tondera a Bedřicha Dvořáka) patřilo mezi tzv. vlakaře, kteří byli prioritně vybaveni civilním oblekem a dokumenty (i propustkami a jízdenkami). Zbylí patřili mezi tzv. bačkoráře, kteří se měli o útěk pokusit na vlastních nohách – také oni měli nezbytné falešné dokumenty, ale menší šanci na úspěch, a proto byli vybaveni větším počtem plechovek s koncentrovanou stravou.

Omyl geometrů

Když byl kolem 22.15 hod. prokopán výstup z tunelu, čekal na první dvojici útekářů šok. Geometři se přepočítali. Tunel byl o několik metrů kratší! Neústil v lese, ale na otevřeném terénu pokrytém sněhem a ke všemu pouhých deset metrů od jedné ze strážních věží!

Odložení celé akce však nepřicházelo v úvahu – mimo jiné i proto, že veškeré propustky a lístky na vlak měly datum 24. března 1944. Okamžitě byl vytvořen improvizovaný signalizační systém a během čtvrt hodiny Velký útěk začal. Proti účastníkům se ovšem postavila příroda, technické záležitosti i souhra nešťastných náhod. Nejdříve došlo v tunelu k závalu, který se naštěstí podařilo odstranit. Za další půlhodinu zhaslo tunelové

osvětlení – kvůli probíhajícímu těžkému britskému náletu na 160 kilometrů vzdálený Berlín. Přesto se během noci podařilo 38 dvojicím uprchnout, než si v pět hodin ráno strážný na věži všiml tmavých stop na sněhu a vzápětí i muže, vylézajícího z tunelu. Okamžitý výstřel ztopil poplach. Zajatci, kteří právě byli v tunelu, se okamžitě plazili zpět na barák a cestou ničili falešné dokumenty.

„Befehl Sagan“

Vzápětí se rozeběhla jedna z největších pátracích akcí, kterou třetí říše zažila. Účastnilo se jí na 70 tisíc mužů represivního aparátu. Samotný Hitler dostal od gestapa první souhrnnou zprávu o útěku již 26. března. Britové předchozí noci těžce bombardovali Berlín a vůdce v návalu vzteku nařídil, aby byli všichni pochytaní letci zastřeleni. Göring oponoval argumentací, že to bude v zahraničí vypadat jako nepokrytá vražda a zajatí němečtí piloti budou vystaveni spojenecké odvetě. Hitler nakonec rozhodl o „kompromisním“ řešení. Ještě téže noci udělil Himmler šéfovi RSHA Kaltenbrunnerovi odpovídající příkazy a ten vypracoval rozkaz, který byl později nazván „Befehl Sagan“: „Rostoucí počet zajatých důstojníků ohrožuje naši vnitřní bezpečnost. Dosavadní opatření se ukázala jako nedostačující. Jako odstrašující příklad vůdce nařídil, aby více než polovina uprchlých důstojníků byla zastřelena. V souvislosti s tím nařizují, aby kriminální policie předala více než polovinu dopadených důstojníků gestapu. Po výsledku budou důstojníci odvezeni směrem k zajateckému táboru v Saganu a po cestě zastřeleni. Ve zprávě o exekuci bude uvedeno, že důstojníci byli zastřeleni při pokusu o útěk nebo proto, že kladli odpor při zatýkání.“

Po třítydenní honičce bylo dopadeno 73 uprchlíků. Pouze dvěma Norům a jednomu Nizozemci se podařilo dostat se za dramatických okolností po několika týdnech až do Londýna. (Poručík Tonder byl i se společníkem Johnem Stowerem zadržen 30. března ve vlaku mezi Libercem a Hrádkem nad Nisou. Kapitán Dvořák a Desmond Plunkett unikali až do 8. dubna, kdy byli odhaleni na nádraží v Klatovech českou policií a předání gestapu. Oba Češi se dočkali konce války v táboře na hradu Colditz).

Výběr kandidátů smrti mezi chycenými letci provedl šéf kriminální policie Arthur Nebe. Z evidenčních karet Stalag Luft III vybral 50 jmen: nejdříve téměř všechny důstojníky nebritské národnosti (mezi touto třináctkou se ocitl i nadporučík Arnošt Valenta) a zbytek do padesáti doplnil Brity.

Svědectví řidiče

Po válce chtěli Britové vykonavatele saganských vražd za každou cenu dopadnout. Zvláštní vyšetřovací komisi vedl bývalý detektiv Scotland Yardu Wilfred Bowes, ale dlouho pátral neúspěšně. Stopu získal teprve v únoru 1946, kdy byl čs. vyšetřovateli upozorněn na výpověď ve vazbě drženého příslušníka zlínského gestapa Friedricha Kiowského.

Bowes neprodleně přijel do Československa a Kiowski mu při výsledku potvrdil, že byl řidičem jednoho ze dvou automobilů, v nichž gestapáci Zacharias a Knüppelberg vezli v noci na 29. března 1944 ze Zlína směrem k Vratislavi dva spoutané britské důstojníky. Kdesi před Moravskou Ostravou gestapáci vyvedli oba letce ke krajnici a zastřelili je ranami do týla.

Zachariase posléze Bowes dopadl v Brémách a po jeho výsledku začal postupně odhalovat jednoho viníka za druhým. V červenci 1947 začal před britským vojenským tribunálem v Hamburku proces se saganskými vrahy a jejich spolupachateli. V září bylo vyneseno 13 rozsudků smrti, jež byly v lednu 1948 vykonány.

Foto popis| Ivo Tonder a Bedřich Dvořák – příslušníci 312. čs. stíhací perutě (sestřelení v letecké bitvě nad Cherbourgem 3. června 1942) a účastníci legendárního Velkého útěku. Jako jedni z mála nebyli po dopadení zavražděni gestapem.

Foto popis| Snímek pořízený v táboře Stalag Luft III v Saganu. Vlevo intelektuální původce plánu Velkého útěku, Jihoafričan Roger Bushell. Byl mezi padesátkou uprchlíků, zavražděných gestapem.

Foto autor| Repro z publikace Na nebi hrdého Albionu (2)

Foto popis| Kresba neuvěřitelně namáhavého ražení tunelu Harry a dopravy vykopaného písku vozíky po dřevěných kolejnicích.

Foto autor| Repro z knihy Čs. letci v německém zajetí 1940–1945 (3)